

українські центри вивчення релігії, зокрема кафедра релігієзнавства Київського національного університету ім Шевченка, кафедра філософії та релігієзнавства Національного університету “Києво-Могилянська Академія”, кафедра релігієзнавства гуманітарного факультету Національного університету “Острозька Академія”, кафедра релігієзнавства і теології Чернівецького національного університету, кафедра культурології Національного педагогічного університету імені М.Драгоманова, релігієзнавчий факультет Донецького державного інституту штучного інтелекту. Релігія досліджується і в інших інститутах НАН України, в Інституті стратегічних досліджень. На історії релігії спеціалізується Інститут релігієзнавства при Львівському Музеї історії релігій. При філософському факультеті Одеського Національного університету діє Центр компаративістських досліджень релігії. Розпочали свою роботу Харківський центр досліджень нових релігій, Київський центр гуманітарних та релігієзнавчих досліджень. Активні місцеві осередки УАР в Тернополі, Львові, Рівному, Острозі, Чернівцях, Полтаві, Одесі, Херсоні, Сумах, Донецьку, Дніпропетровську, Луцьку, Чернігові, Хмельницькому, Ужгороді, Запоріжжі.

Релігію вивчають й досліджують і в релігійних закладах та науково-дослідних установах. Так, при Духовній греко-католицькій академії у Львові (з 2002 року - Український Католицький університет) створений Інститут історії церкви та Інститут суспільства і релігії, які активно долучаються до презентації України за кордоном.

Українське релігієзнавство продовжуватиме розширювати свою присутність в релігієзнавчому полі світу, оскільки спілкування із колегами - необхідна умова для успішного розвитку української науки, підняття власного наукового рівня.

Бистрицька Е.

ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИХ ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ «РЕЛІГІЄЗНАВСТВА» У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Потреба духовного відродження української нації не втрачає своєї актуальності у зв'язку зі складним і болісним процесом становлення незалежної України. Впродовж століть духовне наповнення особистості відбувалося під великим впливом релігійних чинників, оскільки релігія і

церква посідали значне місце і залишили свій інформативний слід у багатьох сферах людського буття. Вони визначали напрямки духовного розвитку суспільства, утверджували суспільні цінності та пріоритети, впливали на суспільно-політичні, економічні і культурні відносини. Долучаючись до дискусії участі церковних інститутів в системі світської освіти, зауважимо, що духовне здоров'я нації сьогодні формується не лише під впливом конфесійних чинників. На нашу думку, звернення до релігії і церкви з метою подолання кризових явищ духовного розвитку як основного інструменту, є наслідком хибних методологічних концепцій, які претендують на створення ідеальної моделі духовності. Такі підходи, власне, сформовані християнською ідеологією, де Бог виступає ідеалом духовних прагнень, сповнює буття людини змістом, певних неперехідних вартостей. Обґрунтування духовності як вищого рівня духовного розвитку особистості мало місце в західноєвропейській та російській релігійній філософії, що, безперечно, вплинуло на розвиток педагогічної науки.

Формування духовності – складний феномен, який означає особистість в процесі її реалізації. Одночасно духовність як особистісна якість може набувати як творчого, так і деструктивного характеру.

Слід пам'ятати, що історія релігії сповнена драматичних, почасти суперечливих і неоднозначних в оцінках сучасників сторінок. Виконуючи культуротрансляцію, -зберігаючи, -формуючи та інші позитивні функції, виступала ініціатором конфліктів, нищення цілих пластів культури. Добре відомо, що конфлікти виникали не тільки між різними релігіями, але й між представниками течій в межах однієї релігії. Міжконфесійні війни в історії України ще рефлектують у сьогодення. Поліконфесійність ставить перед системою освіти завдання виховати толерантних і віротерпимих громадян.

В історичній ретроспективі процес формування і розвитку релігії, функціонування її церковних інститутів простежується в джерелах та документах. Джерелознавча база є складовою духовної спадщини і одночасно тим інформативним інструментом який дозволяє досліднику об'єктивно виявити події минулого. В сучасних умовах вивчення архівних документів обумовлено необхідністю переосмислення застарілих підходів та оцінок радянського минулого, встановлення історичної справедливості, ліквідації «білих плям» в історії релігії і церкви.

Серед видань навчально-методичної літератури з релігієзнавства практично відсутні збірники історичних документів і матеріалів, що є суттєвою прогалиною в організації навчального процесу підготовки спеціалістів. Виходячи з необхідності більш ґрунтовного освоєння

джерелознавчих документів, нами разом із І.С. Зозуляком упорядковано і видрукувано посібник «Історія релігії: збірник матеріалів і документів» (Тенрнопіль, 2003), який рекомендований Міністерством освіти і науки для студентів вищих навчальних закладів.

Цей збірник є першою спробою викладу документів і матеріалів з історії релігії, курс якої запроваджено в усіх вищих навчальних закладах України. Матеріали видання подано відповідно до програми курсу історії релігії, підготовленої упорядниками книги. Вони відображають закономірності, характерні риси та особливості релігійного процесу на усіх етапах його розвитку – від давнини до сьогодення. Матеріали у збірнику згруповано за розділами, до кожного документа наведено короткі пояснення наукового та методичного змісту. Тексти документів в основному друкуються сучасною українською мовою, яка зберігає стилістичні і мовні особливості оригіналу. Частина матеріалів подано фрагментарно. При цьому суттєво не порушуються їхні основні положення. Тексти супроводжуються поясненнями, які в загальному характеризують документ, його структуру та час появи. Після кожного документа зазначено джерело, звідки його було запозичено.

Джерелознавчу базу збірника становлять в основному документальні (актові) та нарративні (розповідні) пам'ятки. Частина матеріалів, які містяться у збірнику, раніше була недоступна читачам, а фахівцями з відомих політичних причин замовчувалася або коментувалася тенденційно. Наведено також фрагменти з літописів, хронік, творів не лише вітчизняних видань, а й тих, які тривалий час були заборонені або вийшли поза межами України, зокрема в діаспорі. Це значно розширить джерелознавчу базу для об'єктивного вивчення багатой релігійної спадщини українського народу відкриє можливості розглядати її правдиво, в контексті з проблемами становлення нації, державності, національно-визвольним рухом, боротьбою за незалежність.

Збірник документів і матеріалів поділяється на 15 розділів, у яких подано панораму розвитку від світових релігій – до сучасного становища церкви в Україні та міжнародні релігійно-правові акти, які регулюють здійснення принципів свободи совісті у цивілізованому світі. Особлива увага нами сконцентрована на історії релігії в Україні, оскільки джерельна база викликає посилений інтерес і зацікавленість дослідників.

У першому розділі "Буддизм - релігія Серединного шляху" подано найвідоміші буддійські тексти. У них йдеться про основні положення буддійської етики, знання і досвід китайських і японських вчителів дзен, що охоплює період більше п'яти століть. Ці твори поширені серед прихильників махаяни і хінаяни. В поданих творах

втілено морально-етичні та історико-соціологічні уявлення, спостереження, настанови, які залишаються до нашого часу джерелом філософських роздумів, одвічних пошуків людиною сенсу буття, ключем до розуміння сутності людини.

У другому розділі "Ранньохристиянські писемні джерела" виокремлено насамперед ті писемні тексти, які склалися в руслі новозавітної традиції. Вони містять не стільки історичні факти, як своєрідні погляди на сутність і природу Ісуса Христа. Виникнувши під впливом іудейського сектантського месіанізму, містицизму, гностицизму, різноманітних народних вірувань Близького Сходу та Середземномор'я, вони не визнавалися християнською церквою. Щоправда серед них траплялися і твори релігійного та повчально-церковного змісту, такі як "Дидахе". До речі, цей твір II ст. слугував історичним джерелом прожиття перших християнських громад. Він містить численні релігійно-моральні приписи, описи обрядів, молитов, рекомендації щодо впорядкування внутрішньо церковного життя.

Серед християнських джерел важливе місце займають "Іудейські старожитності" (XVIII. 3, 3) Іосифа Флавія, у яких містяться перекази про "мудрого чоловіка" Ісуса, що "творив чудеса і навчав людей і був згодом страчений Пилатом. Цей текст відомий у двох редакціях, які подаються у збірнику і дають змогу порівняти й визначити автентичний текст. До збірника свідомо не включено тексти Біблії. На думку упорядників, Святе Письмо варто читати не в скороченому варіанті, а у канонічній редакції. На даний час Біблія є загальнодоступним джерелом.

Третій розділ "Коран - священна книга мусульман" представлено деякими сурами з Корану, в яких відображено шлюбно-сімейні взаємини, обов'язки чоловіка і жінки в сім'ї, процедуру оформлення майнової спадщини і прав власності (сури 1, 2, 4, 22, 24, 61, 65), ставлення до язичників, іудеїв та християн (сури 5, 8, 22). Запропоновані фрагменти подані в академічному перекладі А. Крачковського, який можна вважати російськомовною інтерпретацією смислів автентичного арабського джерела.

Розділ четвертий "Доба давніх релігій. Християнізація України-Русі" подає відомості Геродота, Гіппократа, Страбона, Миколи Дамаського про звичаї, вірування, побут скіфів, захист їхніх релігійних вірувань від чужоземних впливів. Релігійно-міфологічна система скіфів сполучала у собі елементи зооморфної символіки звіриного стилю з антропоморфною міфологемою, поєднуючи вірування трипільської культури, елементи тотемів скотарської релігійної культури з впливом грецької міфології. Також подано клятву херсонесців. Вона містить ряд

цінних відомостей про економічне, культурне і політичне становище Херсонеса. Зокрема, згідно тексту, Херсонес характеризується як важливий центр експортної транзитної торгівлі кримським хлібом з балканською Грецією, чим пояснюється настійне прагнення виробників хліба – кримських скіфів – оволодіти цим містом в II ст. до н. е., що відбилося в ряді інших джерел. Ця група документів дає уявлення про шляхи проникнення християнства на терени України.

Також у розділі подано розповіді Прокопія, Маврикія, Абу-Алі Ахмеда ібн-Омар ібн-Даства щодо держави, культури і вірувань східних слов'ян. У "Повісті минулих літ" також відображено особливості релігійних вірувань і звичаїв східних слов'ян.

Важливе місце серед джерел, які присвячено процесу християнізації України-Русі, належить житійним та агіографічним творам, ставленню князя Володимира до християнської віри, піклуванню Ярослава Мудрого про розвиток культури Київської Русі.

У п'ятому розділі "Православна церква в Україні в період пізнього середньовіччя (XIV - середина XVII ст.)" розкрито еволюцію православної церкви, монастирів, статутні особливості Львівського братства, специфіку весіль і Великодніх обрядів тощо.

Релігійна політика польського уряду щодо православних в XIV-XVII ст., внутрішній занепад православної церкви, вплив реформаційних процесів зумовили виникнення цілого масиву так званої полемічної літератури, в якій відображено увесь спектр проблем, пов'язаних з шляхами подальшого розвитку православної церкви. Серед тих, хто піднявся на захист православної віри були Герасим та Мелетій Смотрицькі, Іван Вишенський та інші активні захисники православного населення України. Емоційність, відчуття стилю, майстерне володіння текстом надає їхнім творам важливого значення, передає складність ситуації та своєрідне бачення проблем унії.

Основою прийняття Берестейської унії 1596 р. були "Артикули, що належать до з'єдинення з Римською Церквою". Документ відображає умови союзу православної церкви в Україні з Апостольським Престолом, тенденційний аналіз Берестейської унії 1596 р. фактично зробив недоступним цей документ для фахового опрацювання та аналізу. У збірнику подано його переклад з польської мови, який вважається спеціалістами першим і найбільш точним.

Протистояння в українському суспільстві, яке було породжене впровадженням унії, змусило шукати шляхи примирення між "з'єдиненими" та "нез'єдиненими", тобто церквою, яка визнала примат папи та православними, які унію не підписали. Важливим етапом процесу

конфесійного єднання був період Петра Могили та Венямина Рутського. В ході напруженої боротьби, в яку були включені церковні кола Москви, Константинополя, папська курія, урядові сили Речі Посполитої, визріла досить цікава модель вирішення православного питання – створення Київського патріархату. В збірнику подані уривки з монографії А Жуковського "Петро Могила й питання єдності церков", написаній на основі документальних матеріалів, які на наш погляд є чільним дослідженням цього періоду історії церкви в Україні

Розділ шостий "Церква і духовна культура в Україні (кінець XVII-XVIII ст.)". Цей період характеризується зміною юридичного підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату (1686). Цією подією було започатковано процес денаціоналізації та уніфікації українського православ'я. Реформами Петра I церква була підпорядкована світській владі і для її управління був створений державний орган – Синод Російської Православної Церкви, що підривало основи її соціального та майнового статусу. Для Української церкви реформи мали ще більш негативні наслідки. У структурі церковно-державної влади вона стала знаряддям русифікації власного народу. Включене у процес централізації російської церкви, українське православ'я втрачало національну самобутність. В історичній перспективі це позначилось на культурному і громадсько-політичному житті лівобережних українців. У розділі подані універсали Мазепи щодо підтвердження прав Глухівського жіночого монастиря на село Березу і Київської митрополії на озера Расин і Бабин; уривок жалуваної грамоти Петра I Київській духовній академії, указ того ж царя щодо встановлення цензури над друкованими церковними книгами в Україні. Важливе місце відводиться подорожі Василя Барського до святих місць Європи, Азії, Африки у 1723-1724 рр.

У сьомому розділі "Становлення, відродження та ліквідація УАПЦ (1917-1930)" відображено складний процес становлення Української автокефальної православної церкви в Україні, зокрема виступ міністра віросповідань Олександра Лотоцького щодо необхідності автокефалії, документ, який її проголошує, заяву митрополита Василя Липківського до уряду.

У серпні 1927 р. митрополит Василь Липківський звернувся з заявою до уряду УРСР, в якій спростував висунуті проти нього обвинувачення, заявив про свою аполітичність та лояльність до влади і пояснив високі цілі очоленої ним УАПЦ. Однак, на Другому Всеукраїнському православному церковному Соборі ДПУ поставило категоричну вимогу усунути митрополита Липківського від керівництва УАПЦ, і цю вимогу, сподіваючись зберегти церкву, Собор виконав. Та

влада ліквідувала УАПЦ, про що свідчить проект резолюції надзвичайного церковного Собору від січня 1930 р.

Восьмий розділ "Церковна політика радянського уряду (20-30-ті рр. XX ст.)" розкриває особливості церковної політики радянського уряду протягом 1920-1926 рр. В основному подано документи, які свідчать про відокремлення церкви від держави, інструкції і постанови щодо вилучення церковних цінностей, їхнього переплавлення. Конфіскація церковних цінностей в Україні 1922 р. розглядається в контексті голодомору 1921-1923 рр. Ознайомившись з документами, дослідники мають змогу проаналізувати історичну ситуацію того періоду, виявити методи боротьби більшовицького уряду проти церкви.

У дев'ятому розділі "Православна церква в Польщі (1920-1939)" документи розкривають становище православної церкви в Польщі. Цей період був досить складним і драматичним для українського православ'я. У 1921 р. за згодою польського уряду московський патріарх Тихон призначив архієпископом Георгія (Ярошевського) екзархом православної церкви у Польщі з правами обласного митрополита. Це у свою чергу означало, що православна церква в Польщі буде автономною від Московського патріархату. Такий стан не задовольняв польський уряд, тому керівництво Польщі взяло курс на автокефалію. Наміри уряду знайшли підтримку серед впливової частини православного єпископату і їхня спільна діяльність завершилася досягненням бажаного – 13 листопада 1924 р. патріарх Константинопольський Григорій VII надав православній церкві у Польщі статус автокефальної. Також матеріали розділу відображають політику ОУН у релігійних питаннях. Подано виступ депутата Степана Скрипника у польському сеймі щодо захисту православних українців Волині і меморандум собору єпископів православної автокефальної церкви у Польщі.

Розділ десятий "Німецький окупаційний режим та УАПЦ (1941-1944)" розкриває особливості функціонування УАПЦ в складних умовах німецької окупації, ранні німецькі директиви щодо церкви, меморандум єпископів автокефальної православної церкви щодо переслідувань православного духовенства Холмщини та Підляшшя. Нова німецька влада виконуючи вимоги доктрини Розенберга про насадження антиросійських настроїв в Україні, на початку війни симпатизувала автокефальній православній церкві. Окрім того німецька окупаційна влада сподівалася, що пожвавлення церковної діяльності, звернення до релігії відверне значну частину українського населення від активного опору владі.

До речі, наказ не чинити перешкод поширенню впливу православ'я, не перешкоджати діяльності релігійних сект містився у директиві начальника СД Гейдріха, хоча і шеф німецької контррозвідки зазначав, що сильна церква теж не відповідає інтересам німецького рейху. Тому відносини німецького окупаційного режиму та духовенства автокефальної православної церкви, її становище, не були однаковими протягом періоду окупації. Вони цілком залежали від успіхів чи невдач воюючих сторін й еволюціонували від лояльного ставлення до відкритих репресій щодо кліру й мирян.

"Питання міжконфесійної єдності в діяльності митрополита А. Шептицького та УГКЦ" знайшли своє відображення в одинадцятому розділі. Ціла епоха в історії церкви пов'язана з іменем митрополита Андрея Шептицького (1900-1944), який протягом перебування на чолі УГКЦ приділяв постійну увагу організації та розвитку національно-релігійного життя, зокрема питанням міжконфесійної єдності. Вміщені матеріали розділу відображають працю митрополита та греко-католицького духовенства у питаннях необхідності об'єднання всіх християн України навколо Київського патріархату в єдності з Римським престолом. Однак його плани не знайшли розуміння з боку окремих ієрархів православної церкви і української інтелігенції.

У розділі дванадцятому "Політика радянського уряду щодо УГКЦ (40-50-ті рр. ХХ ст.)" розкрито складне становище греко-католицької церкви, починаючи з планів ліквідації церкви і завершуючи матеріалами щодо діяльності уніатських священиків. Створена радянськими органами держбезпеки "ініціативна група" на чолі з Г. Костельником була визнана "єдиним тимчасовим адміністративним органом УГКЦ". Згідно з рішенням Львівського собору було проголошено скасування Берестейської унії і "возз'єднання" УГКЦ із Російською православною церквою. Таким же чином розправилися і з греко-католицькою церквою на Закарпатті. Радянський уряд визнав УГКЦ скасованою і розпочав проти неї репресії. Неканонічність рішень Львівського собору, грубе порушення радянського законодавства щодо свободи совісті, втручання у справи церкви адміністративних органів влади засвідчують подані у збірнику документи.

Розділ тринадцятий "Зміст окремих документів римо-католицької церкви на сучасному етапі" подає в основному матеріали Другого Ватиканського собору (1962-1965), зокрема декларації, які стосуються в першу чергу Божого Об'явлення, становища Церкви в сучасному світі, релігійної свободи і ставлення християнської церкви до нехристиянських конфесій. Декрети мають відношення до пастирських обов'язків

єпископів, духовної освіти, монашого життя, місійної праці Церкви. На окрему увагу заслуговує тут документ "Уніатизм, унійний метод минулого і сучасні пошуки повного сопричастя (koinonia)" прийнятий на екуменічній конференції у Баламанді (1993). Засуджуючи унію як метод і модель вселенського релігійного єднання, він безпосередньо стосується українських греко-католиків.

Також у розділі вміщено деякі розділи енцикліки папи римського Івана Павла II "Fides et Ratio" ("Віра і Розум"). У поданих матеріалах енцикліки розкриваються питання співвідношення християнської філософії і теології, віри і розуму, йдеться про нове мислення римо-католицької церкви, зініційоване Іваном Павлом II.

Розділ чотирнадцятий "Релігія і церква в сучасній Україні" відображає особливості сучасного становища релігій і церкви в Україні. Завдяки певній нормалізації державно-церковних стосунків, створенню реальної бази для функціонування релігійних організацій, загальній демократизації українського суспільства відбувається бурхливий процес відродження релігійно-церковного життя.

Релігія тісно пов'язана з правом. Цей зв'язок існує на рівні релігійних і правових нормативних систем, так і на рівні формування загальнодержавної волі та її закріплення у системі законодавства, що регулює діяльність релігійних організацій у суспільстві. Ця проблема набуває значної актуальності в умовах демократизації суспільно-політичного процесу в Україні, пов'язана з практичними питаннями встановлення міжрелігійної злагоди, толерантних відносин між сакральним і секулярними видами духовної культури. У розділі подано витяги із Конституції України, Законів України про свободу совісті та релігійні організації, про альтернативну (невійськову) службу тощо.

Розділ п'ятнадцятий "Міжнародні правові релігійні акти та документи, які регулюють церковно-релігійні відносини" вміщує документи Асамблеї Ради Європи, ООН, Європарламенту та інші матеріали, які захищають свободу совісті людини як невід'ємне природне право людини. На основі згаданих документів формується національна правова база щодо релігії, церкви та віруючих.

Наш досвід викладання «Релігієзнавства» у вищій школі доводить, що курс є необхідною складовою системи гуманітарної освіти в національній школі. Він сприяє формуванню об'єктивного погляду на релігійні питання, як доктринального, так і практичного характеру. В процесі освоєння курсу майбутній спеціаліст отримує знання про духовну релігійну спадщину людства, загальнолюдські цінності, які зосереджені у релігійних вченнях, збагачує себе знаннями про різноманітні релігійно-

етичні системи. Вивчення даної дисципліни дозволяє студентам побачити закономірності розвитку релігії у суспільстві, особливості тих чи інших релігійних чи релігійно-соціальних ідей, використання релігійного чинника в суспільних умовах, а також вплив релігії на суспільство.

Вивчення документів сприяє збагаченню духовного світу знаннями з історії релігії, визначенню місця релігійного феномену серед культурних надбань людства, вихованню почуття власної гідності як громадян незалежної демократичної України, усвідомленому ставленню до релігії та власного світоглядного вибору.

Хазир-Огли Т.

РЕЛІГІЙНА ОСВІТА В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ: ПОЛІТИЧНЕ РІШЕННЯ ТА ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Питання введення Міністерством освіти в шкільну програму курсу „Етика віри” дуже складне, гостре і має багато протиріч. Ми спробуємо розглянути лише деякі аспекти вирішення цієї проблеми.

Заклик Президента України до викладання „Етики віри” в середніх школах стикається з двома основними проблемами:

Законність і необхідність введення курсу не знайшло ще свого політичного рішення. Як проводити уроки з предмету: кому викладати? де брати навчальну літературу? як складати програму? де взяти кошти?

На жаль, ці питання ставить та сторона, яка не зацікавлена в конкретному вирішенні проблеми. Звісно, існують і ті, хто розглядає це питання з професійної точки зору. Принаймні ми спробуємо довести, що шляхи вирішення цієї проблеми існують.

Юридичне рішення проблеми можна знайти в стратегії загальної середньої освіти в Україні, де зазначається: ”Спрямованість на забезпечення умов функціонування і розвитку загальної середньої освіти, оптимізацію мережі загальноосвітніх навчальних закладів для забезпечення права громадян України на повну загальну середню освіту та максимального задоволення їх освітніх та культурних потреб”. Тому вважаємо, що викладання „Етики віри” є однією з вимог часу. Міністерство освіти та інші установи повинні над цим замислитись.

В Конституції України (ст. 35) принциповим є положення, що Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави. Наголошується на тому, що жодна релігія не може бути визнана